

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Bakalářská práce

Lenka Matoušková

Mohammad Rezá Pahlaví: perský šáh v exilu 1979 – 1980

Mohammad Reza Pahlavi: A Persian Shan in an exile 1979 - 1980

Praha 2013

Vedoucí práce: PhDr. Stanislav Tumis, M.A., Ph.D.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 31. července 2013

.....
Lenka Matoušková

Poděkování

Rády bych poděkovala panu PhDr. Th.B. Stanislavu Tumisovi, M.A., Ph.D. především za trpělivost a vstřícnost při vedení této práce.

Také bych chtěla poděkovat Mgr. Lucii Schürerové za neocenitelnou pomoc při korekturách textu.

Klíčová slova:

šáh, Pahlaví, Írán, Islámská revoluce, Carter, as-Sádát, exil, 1979, 1980

Key words:

shah, Pahlavi, Iran, Islamique Revolution, Carter, as-Sadat, exil, 1979, 1980

Abstrakt:

Práce se věnuje období života íránského šáha Mohammada Rezy Pahlavího v letech 1979 – 1980, kdy pobýval v exilu. Cílem je především zmapovat etapu panovníkova života a poukázat na souvislosti s mezinárodním děním především v Spojených státech amerických, neboť americká administrativa měla značný vliv na události v šáhově životě v těchto letech.

První část se zabývá nástupem dynastie Pahlaví a jejím působení v dějinách Íránu.

Druhá část přibližuje exilová léta, kdy šáh musel často měnit místo svého pobytu, a to především díky složité mezinárodně-politické situaci po islámské revoluci v Íránu.

Třetí část je stručným nástinem vývoje exilové vlády po šáhově smrti v roce 1980.

Abstract:

My thesis is dedicated to the life of the Iranian Shah Mohammad Reza Pahlavi between years 1979 - 1980, when he lived in exile.

The aim is to map this stage of the monarch's life and point out the important connections in the context of international affairs of that time, especially in the United States, as the U.S. administration had considerable influence on events in the Shah's life in those years.

The first part deals with the onset of Pahlavi dynasty and its effect on the history of Iran.

The second part presents exile years when the Shah had to frequently change his place of residence, mainly due to the complicated international political situation after the Islamic revolution in Iran.

The third part contains a brief outline of the development of the exile government after the Shah's death in 1980.

Obsah

1	ÚVOD	7
2	PŘEDREVOLUČNÍ ÍRÁN A REVOLUCE	10
2.1	NÁSTUP DYNASTIE PAHLAVÍ.....	10
2.2	ÍRÁN A MOHAMMAD REZÁ PAHLAVÍ	15
2.3	REVOLUCE.....	20
3	EXIL	23
3.1	EGYPT.....	23
3.2	MAROKO	25
3.3	BAHAMY	28
3.4	MEXIKO.....	30
3.5	SPOJENÉ STÁTY AMERICKÉ.....	32
3.6	PANAMA.....	36
3.7	EGYPT PODRUHÉ	38
4	EXILOVÁ VLÁDA PO SMRTI ŠÁHA	40
5	ZÁVĚR	42
6	PRAMENY A LITERATURA	44

1 Úvod

Islámská revoluce v Íránu změnila na celém světě náhled na tuto zemi. Do té doby byl iránský šáh Mohammad Rezá Pahlaví považován světovými mocnostmi za strategického partnera a osvíceného vládce, který dovede Íránce do moderní doby, přičemž zároveň dokáže respektovat tradice země. Po jeho odchodu se vlády ujala muslimská fundamentální garnitura a pověst šáha se od základů změnila. Při výkladu tohoto období moderních dějin se najednou staly hlavním tématem zločiny spáchané během šáhovy vlády.

Období šáhova života v exilu odborná literatura často charakterizuje pouze následující větou: „*V Egyptě našel exil svržený iránský šáh Mohammad Rezá Pahlaví (1919-1980), jenž byl v Káhiře pochován v Rafáiho mešitě.*“¹ Toto shrnutí je velmi zavádějící a naprosto zastírá období zhruba 16 měsíců, kdy otázka šáhova dalšího pobytu vyvolávala v politických kruzích některých západních států velkou paniku a rozpory.

Tohoto tématu se dotýká veškerá literatura pojednávající o šáhově životě, ovšem často jen velmi okrajově a neúplně. S textem, který by se zabýval pouze exilovým obdobím jeho života, jsem se setkala pouze u Lyn Boydové.² Ta však téma pojímá především z pohledu Spojených států amerických.

Je velmi zajímavé pospojovat jednotlivé informace a vytvořit komplexní náhled na toto velmi krátké, ale intenzivní životní období jednoho z nevlivnějších mužů muslimského světa druhé poloviny 20. století, který se doslova přes noc stal personou non grata a který náhle začal představovat závažný a nepříjemný problém pro své bývalé politické partnery. Ukázala se mimo jiné i křehkost diplomatických a ekonomických vztahů mezi západním světem, který ochromila možnost přerušení dodávek iránské ropy, a Středním východem, jež tyto ropné zdroje vlastnil.

Materiál jsem rozdělila do tří hlavních částí. Několik úvodních kapitol se zabývá především nástupem dynastie Pahlaví na iránský trůn a jejím působením

¹ Bareš, L., Veselý, R., Gombár E.: *Dějiny Egypta*. Brno: NLN, 2009, s. 634.

² Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

v zemi. Neklade si za cíl hodnotit, slouží jako úvod do problematiky íránského předrevolučního vývoje, kdy překotný hospodářský vývoj zemi sice posunul skokově dopředu, ale značně vyčerpал její ekonomické možnosti. Dotýká se také sociálních nálad v zemi a ukazuje bezprostřední i dlouhodobé příčiny Íránské islámské revoluce a její vývoj roku 1978, který nakonec donutil šáha k odchodu do exilu.

Druhá část se věnuje klíčovému tématu, tedy samotnému šáhovu pobytu v exilu. Zaměřuji se zejména na okolnosti přesunu z jednotlivých zemí, výběr cílových států a celkové politické klima, (které do značné míry rozhodovalo o šáhově osudu a které naopak šáhův pobyt v exilu pomáhalo utvářet). V textu je také neopomíjí důležité osobnosti, zejména z politické reprezentaci Spojených států amerických nebo egyptského prezidenta Anvara as-Sádáta.

Třetí část v krátkosti analyzuje vývoj exilové vlády po smrti šáha, kdy státy odmítající umožnit šáhovi exil na svém území, hostily později ochotně novou exilovou vládu v čele se šáhovým synem.

V práci věnuji pozornost především návaznostem mezi jednotlivými přesuny šáha do konkrétních zemí - pro zachování přehlednosti časové linie je chronologický postup nejvhodnější.

Pro dosažení komplexního a pokud možno objektivního pohledu na věc jsem vycházela ze zdrojů psaných evropskými, americkými, arabskými i íránskými autory. Vedle Lyn Boydové nebo Marvina Zonise jsem informace čerpala i u Abbáse Milaniho, Houfanga E. Chedabiho nebo Gholama Rezy Afkhámího.

Pramenná základna se omezuje pouze na deníky účastníků nebo pamětníků, z nichž je bohužel část veřejnosti nepřístupná nebo velmi obtížně dostupná. S několika z nich však pracuje memoárová literatura, především paměti třetí šáhovy manželky Farah Pahlaví. Tento pramen je přirozeně silně subjektivní a při jeho zpracování je třeba postupovat velmi kriticky, avšak je vhodným materiálem pro chronologické řazení jednotlivých událostí a pro svou subjektivitu je zde možné čerpat některé důvěrné údaje. Díky tomu také disponujeme některými soukromými informacemi, komentáři a názory.

Autobiografie napsali také šáh Rezá Pahlaví a jeho syn. Šáhovy paměti psané během exilového života se vyznačují množstvím osobních poselství a často uhýbají od

tématu; pracuje se s nimi tedy poměrně těžce a jsou spíš obrázkem jeho původní ideologie. Kniha jeho syna je pak z větší části věnována pouze zbytkům slávy rodiny.

Velmi důležitým zdrojem pro mne byl studijní materiál doktorky Lyn Boydové z jihokaliifornské univerzity a vydaný Georgtownskou univerzitou pro potřeby *Institutu studia diplomacie*. Téma pojednává značně kriticky, především co se týče americké administrativy prezidenta Cartera. Soustřeďuje se však natolik na vliv Spojených států, že dílčí témata, s nimiž pracuje, zůstávají nedopracována.

Z velké části jsem vycházela též z prací mapujících šáhův život komplexně, které většinou vyšly v osmdesátých letech; bylo poměrně složité najít nějaký modernější pramen. Výjimku tvoří kniha Abbáse Milaního z roku 2011. Jedná se navíc o autora íránského původu, jenž dobře dokumentuje některé body tamější mentality.

Toto téma nelze kvalitně zpracovat pouze na základě pramenů v českém jazyce. Stejně tak jsou v České republice omezené i zdroje cizojazyčné literatury. Z uvedených důvodů jsem převážnou část podkladů čerpala ze zdrojů univerzitní knihovny v Cambridgi a z online katalogu JSTOR. V otázce zdrojů jsem se snažila kontaktovat historické spolky a vysoké školy ve vzdálenějších zemích světa, především na Bahamách a v Panamě. Bohužel o spolupráci neměly zájem.

2 Předrevoluční Írán a revoluce

2.1 Nástup dynastie Pahlaví

Na počátku 20. století se Persie nacházela pod absolutistickou vládou dynastie Kadžárovců. Zásadní vliv v zemi měly především Rusko, resp. později Sovětský svaz, a Velká Británie, jež ovládala řadu významných postů, především v ropném průmyslu. William Knox d'Arcy vlastnil od roku 1901 koncesi na téměř dvě třetiny produkce perského ropného průmyslu a státní rozpočet dotovaly ve značné míře britské půjčky.³

První výraznější tendence ke změnám se projevíly v době tzv. Konstituční revoluce v letech 1905-6, která skončila neúspěšně. I poté pokračovalo formování mnoha opozičních skupin. Do jejich čela se postavila především dvě hnutí: náboženské, vedené šíitskými duchovními, a tzv. národní křídlo, jehož duchovním otcem byl muslimský reformátor Džamáloddín Afghání.

I přes rozsáhlé rozpory se obě skupiny dohodly na osmi základních požadavcích, aby mohly postupovat jednotně a plně tak využít svou sílu. Bojovaly zejména za odvolání některých úředníků nebo za zřízení nového úřadu *Edalat-cháne*, v jehož čele měl být pověřený úředník pro lid, působící jako prostředník mezi lidem a vládou; měl dohlížet na dodržování islámských zákonů a přijímat a řešit stížnosti na úřední představitele.⁴

Ministerský předseda tyto požadavky formálně přijal, ale tím jakákoliv aktivita skončila. Vláda stále tvrdě pronásledovala opoziční skupiny a neobjevoval se ani náznak jakékoliv změny. Situace vyeskalovala povstáním v Teheránu, které však státní složky krvavě potlačily.⁵ Duchovní po této události odešli na protest do města Kómu; nižší duchovní a velká část *bazáru*, menších a středních obchodníků, kteří hýbali městskou ekonomikou, se uchýlili do ústraní a obchodníci přerušili své obchodní aktivity. Stávkou ochromila hlavní město a opozice zesílila nátlak na vládu a krále. Roku 1906 se vladař rozhodl požadavkům v zásadním bodě ustoupit a tím uvolnit napětí a

³ Axworthy, M.: *Dějiny Íránu: říše ducha - od Zarathuštry po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 151.

⁴ Gombár, E.: *Írán za vlády Rezy šáha Pahlavího*. in *Historický obzor* 12, 2011, č. 7/8, s. 184.

⁵ Tamtéž.

získat čas. Povolil vytvoření parlamentu a doufal, že se opozice po nějakou dobu bude zabývat budováním parlamentu a nebude se tolik soustředit na odboj.⁶

Při formování nového ústavodárného orgánu vykrytalizovaly tři nejvýraznější názorové skupiny. Jedna se vyslovovala plně proti konstituci, druhá volala po parlamentu a ústavě a třetí, tvořená duchovenstvem z Nadžafu, stále někde na půli cesty mezi prvními dvěma a prosazovala zejména právo *šaría* a silnou roli duchovenstva v politice garantovanou vládcem. Eskalující dohady přiměly ministerského předsedu zesílit dosavadní persekuce a omezit některé svobody. To však situaci pouze zhoršilo a 30. července 1906 musel být dosavadní premiér nahrazen. V té době se na stranu opozičních hnutí přidal i následník trůnu.⁷

Dne 19. srpna 1906 šáh vyhlásil Národní shromáždění a seznámil politickou veřejnost se záměrem vytvořit novou ústavu. V Národním shromáždění však narazil na základní problém. Šiitští duchovní prosazovali právo *šaría*⁸ a tzv. Národní hnutí stálo za tradičním evropským pojetím demokracie, které moc ve státě rozdělovalo na exekutivní, legislativní a jurisdikci.⁹ Nová ústava vznikla jako kompromis těchto názorových proudů, ale mnoho zákonů bylo přijato spíše podle *šaría*. Podle této ústavy navíc poprvé šáh nezískává svoji moc do Boha, ale od lidu, což v základu mění chápání jeho absolutní moci.¹⁰

V lednu 1907 šáh zemřel a na trůn nastoupil jeho syn. Následník, který se ještě několik měsíců před tím tolik zasazoval o nový parlament, byl nyní jeho hlavním odpůrcem. V tomto postoji jej plně podporovalo carské Rusko, které se obávalo o svůj vliv na perský ropný trh. I Velká Británie měla obavy, a to hlavně o udržení svého strategického postavení nejen na ropných ložiskách perských pouští, ale také o strategické pozice v Perském zálivu. Obě země se proto rozhodly zabránit vleklým a nákladným sporům a vyřešit situaci co nejdříve. Roku 1907 uzavřely dohodu o rozdělení sfér vlivu v Persii. Tento pakt vyvolal negativní odezvu parlamentu a

⁶ Abrahamian, E.: *A History of Modern Iran*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 45-48.

⁷ Gombár, E.: *Moderní dějiny islámských zemí*. Praha: Karolinum, 1999, s. 366.

⁸ Tradiční islámské zvykové právo.

⁹ Cvrkal, Z.: *Írán*. Praha: Libri, 2007, s. 74.

¹⁰ Axworthy, M.: *Dějiny Íránu: říše ducha - od Zarathuštry po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 154.

zdůraznil propast mezi šáhem a vládou. Následné rebelie, završené pokusem o atentát na šáha, potlačily kozácké jednotky za podpory ruských vojsk.¹¹

První světová válka znamenala pro opozici šanci jak omezit vliv Velké Británie v zemi. Tu zaměstnávaly boje v Evropě a protibritská povstání znamenala velmi nepříjemnou komplikaci. Britové museli oželeť část jednotek a zanechat je v nejdůležitějších oblastech ropných vrtů jako ochranu svých investic.¹²

I když se během války Persie prezentovala jako nestranná, v praxi sever kontrolovalo Rusko a jednotky *džangalí*,¹³ Teherán kozácké jednotky a švédští četníci, jih bránili Britové a ze severozápadu proti Rusku pronikali Osmanští Turci se svými německými spojenci. Ekonomiku země značně oslabil revoluce v sousedním Rusku, jež bylo největším exportním partnerem. Během několika let také výrazně poklesla zemědělská produkce v zemi.¹⁴ Tyto podmínky přály nárůstu drobných odbojových skupin, které celou správu ještě více komplikovaly.

Oslabení vlivu na Středním Východě se velmi obávali Britové. Ve snaze posílit jej nabídli Persii značnou finanční půjčku, za niž však žádali nárůst svého již tak rozsáhlého vlivu v zemi. Smlouvou převzali prakticky veškeré vládní vojenské a finanční závazky a země se tak prakticky stala britskou provincií, a to až do roku 1921. V roce 1920 perská vláda pozastavila platnost britsko-perské smlouvy a nehodlala ustoupit, dokud ruská a britská vojska nebudou stažena ze strategických pozic. Zároveň požádala o půjčku Spojené státy americké jako nového potenciálního partnera. Tento pokus o nezávislost však potlačili Britové svými sílícími hrozbami.

Perskou armádu v té době ovládali z velké části ruští důstojníci. Britský velitel, generál sir Edmund Ironside, se obával jejich vlivu a autority ve vojsku a rozhodl se je odvolat a nahradit řadovými perskými důstojníky. Do čela kozáckých jednotek jmenoval Rezu Chána. Britové doufali, že právě on by jim mohl pomoci svrhnout dosavadní perskou vládu, která na jejich vkus přece jen moc bojovala za vlastní názor.

Dne 21. února 1921 odmítli Britové podporu dosavadní vládě a stáhli vojska ze strategických pozic. Kozácké jednotky v čele s Rézou Chánem vstoupily do Teheránu a uskutečnily státní převrat. V nové vládě již zasedal jako ministr války i Rezá Chán.

¹¹ Gombár, E.: *Írán za vlády Rezy šáha Pahlaviho*, In: Historický obzor 12, 2011, č. 7/8, s. 185

¹² Abrahamian, E.: *A History of Modern Iran*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 95.

¹³ Guerillové hnutí na severu Persie, které spolupracovalo se sovětskými revolucionáři.

¹⁴ Chehabi, H. E.: *The Pahlavi Period*. s. 497. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/4311184>.

Britsko-perskou smlouvu se sice roku 1919 podařilo rozvázat, avšak i nadále se muselo počítat s britským vlivem oblasti armády a financí.

Nová garnitura si moc nerozdělila rovnoměrně. Jelikož v Persii se stále nacházelo plno ohnisek napětí, největší moc soustředil ministr války Rezá Chán. Ve všech vládách, které se v tomto období poměrně často střídaly, měl rozhodující slovo

Ve finančních záležitostech se země opět obrátila na Spojené státy americké. Ty rozpoznaly neopakovatelnou šanci a vložily do Persie velkou investici, jež jim v listopadu 1921 přinesla dohodu o těžbě ropy mezi Persií a americkou společností Standart Oil. Američané si také vymínili hlavní slovo v otázkách státního rozpočtu a získali několik monopolů, především na cukr a čaj. Velké Británii ani Rusku se tato situace nelíbila. Od Rézy Chána očekávaly vděk a také podporu a on oproti očekávání přivedl do země jejich největšího soupeře. Británie i Rusko podporovali mezi obyvateli nespokojenost a protesty. Díky násilným střetům a častým protestům, které následovaly, pak Američané ztráceli postupně zájem o spolupráci.

V roce 1921 Rezá Chán soustřeďoval do svých rukou moc ve státní správě. Stal se předsedou vlády, ministrem vnitra a nadále zůstával i ministrem války. Postupné přelévání moci ve státě ho přivedlo na myšlenku změny státního zřízení; s ideou republiky však neuspěl zejména mezi duchovními, kteří měli v zemi rozhodující slovo. Rozhodl se naklonit si je, a proto se veřejně hlásil k islámu a islámskému právu, podnikal mnohé poutní cesty, a aby podpořil vnímání sebe sama jako Peršana, přijal nové jméno, které pocházelo ze střední Persie, Pahlaví. Když byl roku 1926 sesazen poslední vládce dynastie Kadžárovců, Rezá Chán za podpory duchovenstva nastoupil na perský trůn jako šáh Rezá Pahlaví.¹⁵

Krátce po nástupu na trůn se Rezá Chán soustředil na to vyvést Persii z hospodářského a ekonomického marasmu. Zemi prakticky ovládaly jiné státy, a to především kvůli hlavní a nejdůležitější iránské komoditě, ropě.

První léta se věnoval především centralizaci státní správy a proniknutí státní moci do nejdálčenějších koutů země, což v té době neznamenovalo nic jednoduchého. Persie se měla z velké části modernizovat především podle evropského vzoru. To znamenalo nové zákoníky, zákaz nošení závoje, rozsáhlou přestavbu největších měst a zavedení evropského metrického a váhového systému.

¹⁵ Gombár, E.: *Írán za vlády Rézy šáha Pahlavího*. in Historický obzor 12, 2011, č. 7/8, s.186.

Na druhou stranu se stále dbalo na tradice a národní cítění. Ve školách se nově učilo v první řadě v perštině, vznikla první univerzita v hlavním městě a roku 1935 se Persie přejmenovala na Írán, což byl její perský název mezi lidmi daleko více rozšířený.¹⁶

Velký problém tvořilo pozemkové vlastnictví. Veškerou půdu vlastnili nejbohatší a nejvlivnější rodiny, nejvíce královská. To mělo velmi demoralizující vliv především na střední a drobnější rolnictvo. Šáh se ovšem soustředil spíše na průmysl a výrobu, kde cítil živnou půdu pro rozšíření státem řízené ekonomiky. To s sebou neslo nároky především na infrastrukturu, technologie výroby a kvalifikovanost personálu.¹⁷

Co se týče zahraniční politiky, snažil se šáh vymanit z pout Velké Británie a Sovětského svazu. Za pomoci tzv. Saádabádského paktu se v první řadě spřátelil s několika významnými sousedy v regionu, tedy Tureckem, Afghánistánem a Irákem. Pakt se však již roku 1937 rozpadl a v okolních oblastech se další spolupracovník nerýsoval. Nadějným a perspektivním partnerem se zdálo být Německo. Nový vztah stvrdily země clearingovou dohodou v lednu 1939. Následně německá letecká společnost Lufthansa zavedla pravidelné spoje i do měst Teherán a Mašhad. Nacisté i Íránci měli v plánu také společné projekty jako rozvoj těžkého průmyslu apod.¹⁸ Zabránila tomu však druhá světová válka.

¹⁶ Axworthy, M.: *Dějiny Íránu: říše ducha - od Zarathuštry po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 169.

¹⁷ Abrahamian, E.: *A history of modern Iran*. New York: Cambridge University Press, 2008, s. 96.

¹⁸ Axworthy, M.: *Dějiny Íránu: říše ducha - od Zarathuštry po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 171.

2.2 *Írán a Mohammad Rezá Pahlaví*

Za druhé světové války Írán usiloval o neutralitu, ale Velká Británie, Sovětský svaz i Německo se snažily získat jej na svou stranu jako spojence. V zemi žilo velké množství německých obyvatel a působil zde značný počet německých obchodních společností. Íránci navíc získali status „čistých árijců“. Nacistické Německo také vnímalo výhodnost polohy země na Středním východě. Na tuto situaci však rozhodně zareagovaly Sovětský svaz i Velká Británie a navýšily počet vojenských jednotek v zemi. Shodly se, že je jasnou prioritou zbavit Írán jakéhokoliv německého vlivu. Stupňovaly tlak na šáha, a jelikož moc těchto států v zemi byla stále rozhodující, nezbyvalo mu než souhlasit a podvolit se jejich požadavkům; opustil politickou scénu a abdikoval ve prospěch svého syna Mohammada Rezy Pahlavího.¹⁹ Značný počet cizích vojáků v zemi ještě navýšila spojenecká smlouva mezi Velkou Británií a Sovětským svazem z roku 1943, ke které se připojily i Spojené státy. Tento svazek stvrdila konference za účasti SSSR, USA a Velké Británie, kterou Teherán hostil.²⁰

Mohammad Rezá Pahlaví strávil velkou část života studiem v zahraničí. Francouzské a švýcarské internátní školy ho v průběhu dvacátých a třicátých let měly připravit na roli osvíceného vládce. V těchto letech Írán prodělával dramatické hospodářské změny, a tak když koncem třicátých let mladý vládce přijel zpět, měl před sebou dynamicky se rozvíjející stát.²¹

Po nástupu na trůn uplatňoval šáh svůj vliv na celé spektrum státních záležitostí, nejdůležitějšími se však staly následující tři oblasti: mezinárodní vztahy, armáda a produkce ropy.²²

Armáda si žádala důkladné přezbrojení, jelikož druhá světová válka názorně dokázala její omezené možnosti v případném konfliktu. Projekt přezbrojení byl však velmi nákladný, a proto na něj šáh sjednal půjčku a dodávky zbraní od Američanů, kteří tak mohli začít upevňovat svůj vliv v zemi stejně, jako to svého času činili Britové.

¹⁹ Írán nakonec opustil a zemřel roku 1944 v jihoafrickém Johannesburgu.

²⁰ Abrahamian, E.: *A History of Modern Iran*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 98-101.

²¹ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 142.

²² Zonis, M.: *Iran: A Theory of Revolution from Accounts of the Revolution* [online]. [cit. 2012-01-19].

Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/2010391>.

Za zásadní oblast zájmu považoval šáh zahraniční politiku. Při svém nástupu se jasně zavázal svým dlouhodobým spojencům, Velké Británii a Sovětskému svazu, že s nimi bude spolupracovat. Postupně se ale snažil jejich vliv oslabovat a navázat partnerství především s USA. V regionu však neměl vliv Spojených států stále takovou sílu jako britský.²³

Ropný průmysl v Íránu i nadále ovládali Britové prostřednictvím Anglo-iránské ropné společnosti (AIOC) a díky jejímu zdanění ve Velké Británii získávali značné sumy. Na přelomu čtyřicátých a padesátých let se pozornost Íránu obrátila k ropnému průmyslu, z něhož šly rozsáhlé finanční prostředky mimo íránskou státní pokladnu. V politických kruzích se zformovala koaliční skupina poslanců *Národní fronty* v čele s Mohammadem Mosaddeqem. Jejich hlavní požadavek se týkal znárodnění ropy a ropného průmyslu. Šáh se snažil s AIOC vyjednávat o úpravě ropné smlouvy, avšak bez úspěchu. Když se ale Mosaddeq stal ústřední osobností parlamentu, podařilo se mu roku 1951 prosadit odhlasování přímého znárodnění ropného průmyslu. Mosaddeq se následně stal premiérem.²⁴

Po zestátnění ropného průmyslu se však Írán dostal do komplikované situace. Britští zaměstnanci opustili ropná zařízení a Velká Británie vyhlásila blokádu íránské ropy. Vláda požádala o pomoc Spojené státy, avšak ty se připojily k blokádě rovněž.

I přes četné protesty a demonstrace Íránců podporované stranou Túde Mosaddeq v čele vlády setrval. Íránští komunisté z počátku stáli s premiérem proti šáhovi, ovšem během léta se obrátili i proti Mossadeqovi. Když pod jejich vedením v srpnu 1953 propukly v zemi rozsáhlé protimonarchistické demonstrace, premiér se snažil odpor potlačit silou. O dva dny později demonstrace pokračovaly, ovšem již bez účasti Mosaddeqových přívrženců. Ten musel následně odstoupit z funkce a odejít do domácího vězení, kde také zemřel.²⁵ Strana Túde výrazně přecenila vlastní postavení v zemi i protimonarchistické nálady v zemi.

Po událostech roku 1953 se šáh rozhodl skončit s užší spoluprací s parlamentem a vzít režim v zemi do svých rukou ještě pevněji. Rozpustil Národní frontu, zakázal stranu Túde a dal podnět ke vzniku dvou stran, *Národní strany* a *Strany*

²³ Graham, R.: *Iran. The Illusion of Power*. London : Croom Helm, 1978, s. 68.

²⁴ Axworthy, M.: *Dějiny Íránu: říše ducha - od Zarathuštry po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 176.

²⁵ Durman, K.: *Popely ještě žhavé. Díl I. Válka a nukleární mír. 1938 – 1964*. Praha: Karolinum, 2004, s. 406-407.

lidu, které měly napříště vždy tvořit vítěznou stranu a loajální opozici. Roku 1957 pak vznikla tajná informační a bezpečnostní služba SAVAK, která své metody přebírala od americké CIA i izraelského Mosadu.²⁶

Vnitrostátní politiku označil šáh termínem *Bílá revoluce*. Mělo se jednat o radikální přeměnu společnosti, hospodářství a celého státu po vzoru vyspělých západních zemí. Šáh usiloval o realizaci vize modernizace země a jejího co nejrychlejšího vzestupu.²⁷ Írán patřil ke konci druhé světové války stále spíše mezi méně rozvinuté země. Bohatství ropných ložisek využívali především britští koncesionáři, pozemkové vlastnictví stálo ještě na feudálních zvyklostech a o kvalitě vzdělávání se nedalo příliš mluvit.²⁸

Již v prvních letech začal šáh s reorganizací systému správy země. Do budoucna se veškeré vazby na ministerskou radu, parlament a správu jednotlivých provincií i vztahy s veškerými státními podniky, jako například Národní ropná společnost aj., soustředily do rukou šáha a jeho nejbližších spolupracovníků. Do čela nejvýznamnějších státních orgánů a organizací mohl jmenovat předsedy podle svého uvážení.²⁹

Šáh Pahlaví zásadně zasáhl i do kultury a běžného života Íránců. Soustředil se zejména na nárůst gramotnosti a oblast moderní kultury. Tato doba znamenala rozmach íránské kinematografie a moderní literatury. Konalo se zde také mnoho mezinárodních festivalů. Ač se šáh veřejně hlásil k islámu a jeho zvyklostem a zákonům, neviděl v zemi místo pro některé staré tradice. Nejvýrazněji se asi projevil zákaz nošení závoje pro ženy, které proti němu však bojovaly. Otevřel také řadu dívčích škol vyučujících v západním duchu a podporoval vznik spolků věnujících se například skautingu.³⁰

Mnoho západních vymožeností, které šáh v Íránu zavedl, se však týkalo pouze majetnějších vrstev. Od počátku 20. století do poloviny sedmdesátých let narostl počet obyvatelstva z 12 milionů na téměř 34 milionů. Početná chudina, zastoupená zemědělskými pachtýři, vesničany, ale i obyvateli městských slumů, žila stále v duchu

²⁶ Abrahamian, E.: *A History of Modern Iran*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 126.

²⁷ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 110.

²⁸ Milani, A.: *The Shah*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, s. 202.

²⁹ Chehabi, H. E.: *The Pahlavi Period*. s. 496. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/4311184>.

³⁰ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 23-42.

starých tradic. Šáhovy změny pro ně byly příliš nákladné a vzdálené jejich způsobu života. Tohoto markantního rozdílu nakonec využilo i formující se revoluční hnutí.³¹

Sovětský svaz si díky velké míře exportu udržoval strategickou pozici jednoho z důležitých zahraničních partnerů, s nimiž musel Írán nezbytně udržovat dobré vztahy. Na druhou stranu se však šáh velmi obával komunistického vlivu v zemi. Sovětský svaz již velmi dlouho podporoval místní komunisty, stranu Túde, jejíž působení nezastavil ani státní zákaz. I nadále šířila levicové myšlenky a získávala příznivce po celém Íránu. Tvořila nebezpečnou ilegální opozici, vždy ochotnou podnitit státní převrat. Později se projevila i jako mocná síla v revolučním dění sedmdesátých let.³²

Aby si šáh zajistil obranu před Sovětským svazem a oslabil vliv Velké Británie, zvolil si jako nového strategického partnera Spojené státy americké, které ke konci padesátých let začaly vyvíjet nátlak na zvýšení liberalizace v zemi. Roku 1960 šáh přišel s návrhem na pozemkovou reformu, která měla rozbít dosavadní po desítky let vytvářený systém pozemkového vlastnictví. Drtivá většina půdy patřila úzké skupině bohatých rodin a duchovenstva. Tyto skupiny odmítaly přesun velké části půdy do rukou drobnějších zemědělců a proti jakékoli změně důrazně protestovaly. Návrh byl tedy na čas odložen a uskutečnil se až o dva roky později. Díky jeho realizaci náhle značná část obyvatelstva poprvé pracovala na vlastní půdě. Ještě větší počet občanů z řad zemědělských dělníků však nedostal vůbec nic. V důsledku rozšiřující se mechanizace práce v zemědělství klesla také poptávka po jejich službách. Následně v zemi došlo k rozsáhlé migraci obyvatel do větších měst a k značnému růstu nezaměstnanosti.³³

Přestože se v zemi dynamickým tempem rozvíjel průmysl i další odvětví, musela být modernizace stále ve značném objemu dotována ze státních fondů. Nyní sice do státní pokladny plynuly finanční zisky z produkce ropy, avšak výdaje brzy převýšily příjmy. Do země také začali pronikat zahraniční obchodníci a dovozci, což rozhodně nepomáhalo řešení kritické situace v otázce nezaměstnanosti.

V tomto období se šáh na mezinárodním poli prezentoval jako velmi vlivný a pohádkově bohatý osvícený vladař s láskou k modernizaci a úctou k tradicím. Jeho

³¹ Abrahamian, E.: *Iran: Between Two revolutions*. Princeton, N.J.: Princeton Univ. Press, 1983, s. 497.

³² Tamtéž.

³³ Summit, A. R.: *For a White Revolution: John F. Kennedy and the Shah of Iran*. s. 564. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/4330063>.

rozsáhlé projekty však značně zatěžovaly státní pokladnu a pro obyčejné Íránce nepřinášely pozitivní změny.³⁴

V zemi též žilo mnoho cizinců, převážně Američanů a Evropanů. Často se však k místním obyvatelům chovali s ponižující nadřazeností, což vedlo k nepříjemným konfliktům, čehož dokázala opozice mistrně využít, v důsledku čehož se mezi obyvatelstvem šířila frustrace a rozhořčení.³⁵

Královská rodina často hovořila o hrdosti a lásce k íránským tradicím, o svobodě své země a o nastolení západního systému demokracie na Středním východě.³⁶ Díky překotným změnám a realizaci rozsáhlých státních projektů však často tradice potlačovala. Mnoho obyvatel muselo například vlivem migrace za prací opustit své domovy a bojovat s pocitem vykořenění. Vláda navíc stále nenacházela účinné a konstruktivní řešení situace a uchýlovala se k nechvalně známému potlačování opozice prostřednictvím SAVAKu.³⁷

Po nástupu amerického prezidenta Cartera se změnily i mezinárodní vztahy Íránu a USA. Nový americký prezident totiž zaměřil pozornost na úroveň íránské demokracie a zvýšil tlak na uvolňování represí v zemi.³⁸ Šáh v reakci na jeho nátlak propustil řadu politických vězňů a sešel se se zástupci organizace *Amnesty International*, aby s nimi projednal zlepšení podmínek ve věznicích. V té době se však již zcela odcizil velké části íránského duchovenstva i značné části *bazáru*. V zemi se šířily nespokojené hlasy a opozice se nespokojenosti obyvatelstva chystala náležitě využít.³⁹

³⁴ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 248.

³⁵ Axworthy, M.: *Dějiny Íránu: říše ducha - od Zarathuštry po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 184.

³⁶ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004.

³⁷ Chehabi, H. E.: *The Pahlavi Period*. s. 495. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/4311184>.

³⁸ Moens, A.: *President Carter's Advisers and the Fall of the Shah*. s. 214. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/2152227>.

³⁹ Axworthy, M.: *Dějiny Íránu: říše ducha - od Zarathuštry po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 187.

2.3 Revoluce

V druhé polovině sedmdesátých let se Írán dostal do hluboké hospodářské deprese. Rozvoj průmyslu, řízeného na základě velmi ambiciózních plánů íránské vlády, vyžadoval rozsáhlé finanční prostředky. Ani zisky z ropného průmyslu již tyto nároky nebyly schopny pokrýt. Vysoká inflace způsobila ekonomickou krizi, která se dotýkala velké části obyvatelstva.⁴⁰

Mocnou skupinu v Íránu tvořilo již po dlouhá léta duchovenstvo. Právě duchovní nejvíce ovlivňovali veřejné mínění.

Již od dob šáha Rezy fungovalo jako sídlo početné části kléru město Kóm. V šedesátých letech zde působil i ájatolláh Chomejní. Poté, co musel po obvinění z protistátní činnosti odejít do exilu v Iráku, ve Francii a později i v Turecku, jeho žáci v Kómu stále udržovali a rozvíjeli jeho myšlenky.⁴¹

V lednu roku 1978 publikovaly přední íránské noviny *Ettelá'át* článek napadající ájatolláha Chomejního a jeho náboženská tvrzení jako neislámská.⁴² Po zveřejnění článku zorganizovali kómští duchovní rozsáhlé protesty, které si vyžádaly i oběti na životech. Tyto násilné události představovaly pro duchovní další příležitost k protestu. Podle islámské tradice se totiž příbuzní musí čtyřicátý den po pohřbu pomodlit nad hrobem zemřelého, a to nabízelo jedinečnou příležitost k nové demonstraci, jež si opět vyžádala oběti a za dalších čtyřicet dní tak vedla k dalším demonstracím – a to i v dalších městech.⁴³

Protesty nabývaly na síle a často během nich docházelo k devastaci míst, která byla pro Íránce symbolem západní kultury, tedy kin, dívčích škol, moderních restaurací apod. Revoluční hnutí používalo velmi účinné psychologické taktiky a na demonstracích často rozpoutalo davové šílenství. Státní složky se zpočátku pokoušely demonstrace usměrňovat, ale s narůstajícím radikalismem docházelo stále častěji k násilným střetům.⁴⁴

⁴⁰ Cvrkal, Z.: *Írán*. Praha: Libri, 2007, s. 89.

⁴¹ Tamtéž.

⁴² Zonis, M.: *Iran: A Theory of Revolution from Accounts of the Revolution* [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/2010391>.

⁴³ Durman, K.: *Popely ještě žhavé. Díl II. Konce dobrodružství. 1964-1991*. Praha: Karolinum, 2009, s. 217-218.

⁴⁴ Zonis, M.: *Iran: A Theory of Revolution from Accounts of the Revolution* [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/2010391>.

K náboženskému hnutí se postupně přidávaly i další opoziční skupiny, například komunistická strana Túde, liberálové aj., které využívaly především možnosti oslovit tímto způsobem velmi početnou skupinu následovníků. Již na první pohled bylo zřejmé, že spojení duchovenstva, komunistů, liberálů a dalších nesourodých skupin je nestálé. Porevoluční situace to později potvrdila.⁴⁵

Pokud máme charakterizovat revoluční hnutí v Íránu, musíme se nejprve podívat na dva základní stavební kameny, které jsou dnes přisuzovány především ájatolláhu Chomejnímu.

Prvním je stanovení jasného a velmi jednoduchého cíle, který mohl být společný pro všechny různorodé skupiny: ukončení vlády dynastie Pahlaví. Zpočátku sice opozice volala po větší ústavnosti šáhovy vlády, ale již od počátku bylo jasné, že cílem je převrat.

Za druhý základní prvek lze považovat organizaci opozice. Ta působila v Íránu do této doby pouze v menších hnutích a jejím sjednocením vznikla zásadní masová síla, kterou bylo jen velmi těžké potlačit.⁴⁶

S pokračujícími protesty v první polovině roku 1978 si šáh ani jeho vláda nedokázali poradit. Zachovali si sice přízeň části kléru, ovšem ten již v této chvíli prakticky neměl prostředky, jak revoluci odvrátit. Promonarchističtí duchovní podporovali zatýkání nejradikálnějších prorevolučních duchovních, ale i přesto doufali, že se šáhovi podaří situaci zklidnit politickými prostředky.⁴⁷

V červnu šáha prostřednictvím dopisu uveřejněného v novinách požádali tři zástupci Národní fronty – Šapúr Bachtijár, Karím Šandžábí a Darjúš Farúhar – o to, aby vládl v souladu s ústavou. Měl tedy vládu sestavit pouze z osob zvolených v řádných volbách, popustit politické vězně a uvolnit cenzuru tisku. Šáh tomuto požadavku ustoupil – značně zmírnil cenzuru, propustil řadu vězňů a v srpnových volbách povolil účast všem politickým uskupením v zemi. Opozice si však tento ústupek nevyložila jako posun ke kompromisu, ale jako poslední pokus o zachování moci dynastie Pahlaví.⁴⁸

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ Zonis, M.: *Iran: A Theory of Revolution from Accounts of the Revolution* [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/2010391>.

⁴⁷ Abrahamian, E.: *Iran: Between Two revolutions*. Princeton, N.J.: Princeton Univ. Press, 1983, s. 512.

⁴⁸ Tamtéž.

V srpnu 1978 propukl v ábádánském kině Rex požár, při kterém zahynulo asi 350 lidí. Dodnes je záhadou, zdali se jednalo o nešťastnou náhodu, nebo o plánovaný čin. Následně se ze zodpovědnosti za tento požár navzájem obviňovali jak revoluční hnutí, tak státní tajná policie SAVAK. Tak či tak, tento den byl dalším impulsem pro nové demonstrace, které vyvrcholily již v září roku 1978 protesty na teheránském náměstí Džále, které si vyžádaly početné oběti na obou stranách. Nutno dodat, že v té době již v Teheránu fungovalo stanné právo, které jakákoliv veřejná shromáždění zakazovalo. Tento den je v íránských dějinách známý také jako *Černý pátek*.⁴⁹

Na podzim začali přední zastánci revolučního hnutí Karím Šandžábí a Mehdí Bázargán připravovat návrat ájatolláha Chomejního do země. Demonstrace a nepokoje pokračovaly. Postupně se k nim přidávaly další a další skupiny obyvatel jako například obchodníci nebo různé dělnické profese. Šáh, který postupně ztratil podporu Spojených států i dalších spojenců, se naposledy pokusil zvrátit průběh revoluce a ustanovil novou vojenskou vládu.⁵⁰ Ani to však nepomohlo protesty široké části veřejnosti zastavit. Již během prosince bylo jasné, že šáh musí Írán alespoň dočasně opustit. Do čela vlády nastoupil jeden z opozičních vůdců Šapúr Bachtijár, který ihned zrušil stanné právo, připravoval rozpuštění SAVAKu a vypsalsvobodné volby. Následně parlament odsouhlasil šáhův odjezd ze země v lednu.⁵¹

⁴⁹ Cvrkal, Z.: *Írán*. Praha: Libri, 2007, s. 90.

⁵⁰ Axworthy, M.: *Dějiny Íránu: říše ducha - od Zarathuštry po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 191.

⁵¹ Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. s. 3 [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z: <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

3 Exil

3.1 Egypt

Dne 16. ledna 1979 odletěl šáh se svojí chotí a početným doprovodem z iránského letiště Mehrábád. Cílem cesty byl Egypt, nejbližší strategický partner Íránu, v jehož čele stál osobní přítel iránské královské rodiny, prezident Anvar as-Sádát.⁵² Oficiálně se mělo jednat o státní návštěvu spojenou s dovolenou, avšak již v té době bylo jasné, že panovník odchází do exilu.⁵³

Íránská islámská revoluce zkomplikovala představitelům západních mocností jejich politiku vůči šáhovi i porevolučnímu Íránu. Poté, co Rezá Pahlaví odešel do exilu, vypadalo velmi pravděpodobně, že nový režim se v zemi rychle ustálí. Z mnoha spojenců monarchie se nenašel jediný, který by měl zájem silou podpořit návrat šáha na trůn. Jelikož jejich hlavní starostí byla ropa, nejdůležitější komodita Íránu, na jejímž dovozu byli životně závislí, snažili se udržet fungující obchodní kontakty s Íránem a vztahy se svrženým šáhem zaujímal až druhé místo.⁵⁴

Egypt šáha přijal velmi dobře. Veřejné mínění jej vnímalo jako přítele a státní orgány mu poskytly zázemí odpovídající statusu státní návštěvy. Našly se samozřejmě skupiny odpůrců, kteří se obávali reakce iránských revolucionářů.⁵⁵

I přesto, že se mělo jednat o zdvořilostní návštěvu, nabídce exilu předcházelo hlasování parlamentu. Jednalo se přeci jen o poměrně riskantní krok. S poskytnutím exilu drtivá většina poslanců souhlasila a stát poskytl Pahlavímu a jeho rodině velkorysý ubytování, hotel na jednom z ostrovů v Asuánu.⁵⁶ Egyptský diplomatický

⁵² Anvar as-Sádát byl po svržení egyptské monarchie druhým egyptským prezidentem. Jeho předchůdce, prezident Násir, byl znám svou politikou vyvažování mezi dvěma světovými supervelmocemi, Sovětským svazem a USA. Sádát v době své vlády omezil vztahy se Sovětským svazem a s pomocí Henryho Kissingera, bývalého poradce pro národní bezpečnost a diplomata orientujícího se na americké vztahy s Blízkým východem, navázal spolupráci se Spojenými státy americkými. Svou prozápadní orientaci stvrdil smlouvou z Camp Davidu, kterou uzavřel příměří mezi Egyptem a Izraelem. Za tento čin získal Nobelovu cenu míru, ale zároveň byl Egypt vyloučen z Ligy arabských států. Roku 1981 byl zavražděn při atentátu. Beattie, K. J.: *Egypt during the Sadat years*. New York: Palgrave, 2000.

⁵³ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 258.

⁵⁴ Cottam, R.: *Goodbye to America's Shah*. s. 13.[online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/1148512>.

⁵⁵ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 253.

⁵⁶ Beattie, K. J.: *Egypt during the Sadat years*. New York: Palgrave, 2000, s. 260. (tady asi ne)

protokol příjezd koncipoval jako státní návštěvu, a to z úcty k šáhovi i z obav z nového režimu. Skutečnost, že se jednalo o exil, navíc nevyslovil šáh nahlas několik týdnů.⁵⁷ Když podle tradice íránský parlament před šáhovým odjezdem probíral návrh týkající se návštěvy Egypta, odhlasoval pro hlavu státu pouze dovolenou.⁵⁸

Za pobytu v Egyptě ovšem platila nevyslovená podmínka, zdrženlivost v jednání. Šáh se musel vzdát myšlenky na přímou organizaci odboje či dokonce vytvoření exilové vlády. Odpůrci revoluce se však v zahraničí i v samotném Íránu již organizovali a odboj vznikl napříč celosvětovou promonarchistickou komunitou. Silnou podporu získal především ve Francii a samozřejmě také v Egyptě.⁵⁹

Šáh se v Egyptě příliš dlouho nezdržel, zemi opustil již několik dní po příjezdu. Egypt byl sice ideálním místem pro budoucí organizování exilové vlády a domácího odboje, ovšem blízkost Íránu mohla být v této rané fázi nebezpečná. Cílovou zemí se měly stát Spojené státy americké, kam šáha neoficiálně pozval americký vyslanec v Íránu již před odletem do Káhiry a kde, jak věřil, mohl získat dostatečné zázemí pro obnovu své moci a vlády nad Íránem. Měl zde vlivné přátele, avšak situace ve značné části íránské komunity nevypadala ani trochu smířlivě, což se projevilo již při posledních návštěvách krále v USA. I přesto se ale Spojené státy jevily jako ideální země pro šáhův exil. Otevřené pozvání však stále nepřicházelo, a tak si musel vladař prozatím vybrat pro svůj pobyt jinou zemi.⁶⁰

I přes velkorysý přístup prezidenta Sádáta si Rezá Pahlaví přál ze země odejít. V této těžko čitelné situaci stavěla přítomnost svrženého panovníka egyptského prezidenta do komplikované pozice a blízkost Íránu navíc vytvářela silný tlak na bezpečnost státu.

Tento spleťový stav dočasně vyřešil král Hasan II. a jeho pozvání do Maroka. Výhodou této destinace bylo, že se šáh pobyt v Maroku přiblíží zaoceánským zemím, zůstane v dosahu západní Evropy a zároveň se vzdálí íránské půdě. Marocký král byl rovněž jedním z vládců, s nimiž udržoval Rezá Pahlaví v rámci úzké skupiny muslimských monarchů blízké vztahy.

⁵⁷ Shawcross, W.: *The Shah's last ride: the fate of an ally*. New York: Simon and Schuster, 1989, s. 457.

⁵⁸ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 267.

⁵⁹ Milani, A.: *The Shah*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, s. 4.

⁶⁰ Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. s. 3. [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

3.2 Maroko

Šáh přijel do Maroka krátce poté, kdy opustil Írán. Král Hasan II. jej na základě dlouholetého přátelství přijal, ovšem oproti pobytu v Egyptě zde byl zřetelný rozdíl. Íránské rodině sice marocká vláda poskytla pocty vyhrazené státním návštěvám, ovšem král předpokládal, že se šáh zdrží pouze několik dní a poté přesídlí do jiné země, nejlépe do Spojených států. Oproti představám marocké královské rodiny se však šáhův pobyt protáhl na několik týdnů.

Vzhledem k situaci neměl šáh moc možností na výběr. Maroko zvolil především pro výborné vztahy s vládnoucí rodinou. Za své vlády po léta záměrně pěstoval dobré vztahy se všemi muslimskými monarchiemi a snažil se zavázat si je. Pro Maroko představoval velký přínos šáhův finanční příspěvek v celkové výši překračující 110 milionů amerických dolarů. Ve spojení s USA mimoto poskytl Maroku rozsáhlou pomoc v oblasti výzbroje a výcviku armády. Jeho předpoklad adekvátní protislужby se ovšem při pobytu v Maroku nenaplnil.⁶¹

Ihned po příjezdu mu král taktně naznačil, že jeho setrvání v Maroku není vítané. Šáh proto obrátil pozornost ke Spojeným státům a v tomto duchu přijímal i amerického konzula Richarda Parkera, jenž v rozhovorech navázal na svého diplomatického kolegu z Íránu Williama Sullivana a také na prezidenta Cartera, kteří šáha ujišťovali, že v USA bude vždy vítán.⁶² Velkým překvapením tak bylo taktní, ale přímé a jednoznačné odmítnutí šáhova vstupu do Spojených států, které přišlo o několik týdnů později.⁶³ Komunikace Washingtonu s Teheránem se v té době vyhrocovala. Komplikace, jež by přinesla přítomnost exilového monarchy, by mohly situaci značně vyeskalovat.

Ačkoliv se David Rockefeller⁶⁴ a Henry Kissinger⁶⁵ snažili přijetí šáha prosadit, Zbigniew Brzezinski⁶⁶ se za velké podpory řady ministrů a senátorů postavil proti jeho

⁶¹ Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. s. 5 [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

⁶² Tamtéž.

⁶³ Shawcross, W.: *The Shah's last ride: the fate of an ally*. New York: Simon and Schuster, 1989, s. 588..

⁶⁴ Rodina Rockefellerových je velmi známá svým bohatstvím a vlivem. Její pole působnosti lze již od přelomu 19. a 20. století sledovat v průmyslu bankovníctví i politice. Ovládá velkou část amerického průmyslu a bankovníctví ale svůj vliv uplatňuje i v dalších oblastech.

Pro šáhův exilový život jsou podstatní především dva z nejznámějších členů tohoto klanu, bratři Nelson a David. Nelson Rockefeller narozený roku 1908 byl známý především díky svým politickým aktivitám. Působil nějakou dobu v soukromém sektoru, avšak většinu své kariéry strávil ve státní službě, a to na

vstupu do země. Vladař po celou dobu věřil, že jeho spojenci v čele se Spojenými státy mají plán a že mu pomohou znovu ovládnout zemi a postavit jej opět do jejího čela.⁶⁷

Hasan II. byl zpočátku přesvědčen, že šáh má k dispozici značné finanční zdroje. Jeho majetek se odhadoval zhruba na 2 miliardy amerických dolarů.⁶⁸ O množství prostředků uložených mimo Írán můžeme dnes pouze spekulovat, neboť informace o konečné částce nebudou nikdy zveřejněny. Rodina Pahlaví často uvádí, že odhady majetku z let 1979 a 1980 byly značně přehnané a že texty novinářů i propagandy obsahovaly mnoho nepřesných a diskutabilních položek, například o rozsahu majetku ve Spojených státech. Lze usuzovat, že se nejednalo o malé sumy, avšak tehdy uváděné fantastické propočty můžeme považovat za ryze spekulativní. Zůstává také otázkou, do jaké míry mohla rodina v této situaci zahraničními účty disponovat.⁶⁹

Králi Hasanovi II. přestala být velmi brzy přítomnost šáhovy rodiny milá. Díky tradiční zdvořilosti hradila takřka všechny náklady marocká královská rodina a

významných – a ne na ledajakých postech. (lépe formulovat) Postupně se stal zvláštním poradcem prezidenta Eisenhowera, guvernérem státu New York a dokonce i viceprezidentem Spojených států. Byl velkým přítelem iránského šáha, avšak zemřel velmi záhy, doslova několik dní po jeho odchodu do exilu. Podporu šáha po Nelsonovi převzal jeho bratr David, vůdčí osobnost celé rodiny. David Rockefeller byl nejmladším ze všech bratrů; narodil se roku 1915. Velmi záhy začal pracovat v rodinné bance Chase Manhattan Bank, kterou dlouhou dobu vedl. Tento finanční dům během let spravoval fondy mnoha významných zahraničních i tuzemských klientů. Patřil k nim mimo jiné i šáh. David se také angažoval v politickém životě, avšak pouze velmi okrajově. Roku 1954 se setkal s Henrym Kissingerem a při společné práci v oblasti nukleárních zbraní se spřátelili. Konzultovali spolu mnohé situace ohledně významných zahraničních klientů banky a státních zájmů v jejich zemích. Tito dva muži patří nejskloňovanějším jménům v otázce šáhova exilového života.

(Zdroj: Harr, J. E., Johnson, P. J.: *The Rockefeller century*. New York : Scribner, 1988.)

⁶⁵ Henry Alfred Kissinger se narodil v roce 1923 jako Němec židovského původu. Ještě před začátkem Druhé světové války odešel s rodinou do Kanady. Později se přestěhovali do Spojených států amerických, kde Henry nastoupil jako dělník v továrně. Byl velmi bystrý a toužil po vyšším vzdělání. Absolvoval při zaměstnání večerní školu a později byl přijat na Harvardskou univerzitu. Několik let na ní působil jako profesor. Akademická kariéra však nebyla jeho konečným cílem.

Působil jako poradce amerických prezidentů Dwighta D. Eisenhowera, J. F. Kennedyho nebo Lyndona B. Johnsona. Koncem šedesátých let byl jmenován prezidentským poradcem pro národní bezpečnost a v roce 1971 ministrem zahraničních věcí. V témže roce obdržel Nobelovu cenu za mír. Za svého působení v politice se zasloužil především o komunikaci Spojených států a Asie, ať už se to týkalo protisovětského spojení s Čínou (tzv. pingpongová diplomacie), dohody o prodeji ropy v amerických dolarech se Saúdskou Arábií nebo zmírňování napětí v sovětsko-americké politické komunikaci aj.

Roku 1977 odešel z vlády, avšak rozhodně se nestáhl do ústraní. Působil na Blízkém a Středním východě jako vyslanec a diplomat a pomáhal ve zmírňování napětí a v navazování mnoha komunikačních kanálů.

Je známý také jako spisovatel. Mezi jeho častá témata patřila demokracie nebo historie a vývoj diplomacie. Napsal také poměrně rozsáhlou autobiografii.

(Zdroj: Syruček, Milan. *Henry Kissinger: bůh či ďábel diplomacie*. Praha: Epoque, 2004.)

⁶⁶ Poradce pro národní bezpečnost

⁶⁷ Milani, A.: *The Shah*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, s. 252..

⁶⁸ Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. s.5. [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

⁶⁹ Milani, A.: *The Shah*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, s. 421.

marocká vláda.⁷⁰ Výdaje stoupaly a čím déle šáh zůstával v Maroku, tím více se hovořilo o tom, zda se zde usadí natrvalo. Král doufal, že by mohl s Egyptem výměnou za podporu na konferenci v Bagdádu dohodnout šáhův návrat do Káhir, ale ani tato možnost se nezdařila. Šáh musel zvážit své další kroky a rozhodnout se, kam přesídí. Nabídky od jiných muslimských vládců ovšem nepřicházely, evropské země ho odmítaly z důvodů velkých nároků na bezpečnost a USA se jasně vyslovily proti. Kritickým faktorem se stal čas, a jelikož rodiny Rockefellerů a Henry Kissinger zajistily šáhovi pozvání z Bahamského souostroví, nebyl již prostor váhat.⁷¹

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ Na cestě z Maroka se k jeho doprovodu připojil bývalý asistent Davida Rockefellera Robert Armao. Tento muž doprovázel rodinu po celý zbytek šáhova života v exilu a stal se nepostradatelným, co se týče celkové péče o šáha a jeho doprovod.

3.3 Bahamy

O pobyt na tomto tropickém souostroví se postarali američtí zastánci šáha Henry Kissinger a David Rockefeller. Souostroví se nachází velmi blízko Spojených států amerických a bylo by tak jen otázkou několika hodin přepravit krále i s doprovodem do USA. V Maroku se sice bahamský vyslanec vyjádřil naprosto jasně, ale Rockefeller i Kissinger se stále nevzdávali naděje na úspěch. Bahamy jednoznačně považovali za pouhou „mezistanici“.

Krásné, ale odlehlé tropické souostroví představovalo pro všechny velkou změnu. Po přátelském klimatu Maroka a jeho pulzujících velkoměstech se na Bahamách šáhova suita setkala s naprosto odlišnou kulturou a s ne úplně přátelským prostředím. Místní obyvatelé ani členové státní správy jim příliš nedůvěřovali. Šáh později ani neusiloval o prodloužení pobytu na tomto místě, kde jej odstříhli od světa a kde se ani z ryze praktických důvodů nedalo déle pobývat.⁷²

Přidělené ubytování nevyhovovalo nárokům rozsáhlého doprovodu a celé královské rodiny, která byla zvyklá na pestrou paletu možností jak trávit volný čas. Ostrov se tak pro ně zakrátko stal zoufale nudným a ubíjejícím místem.⁷³

Problematickou byla rovněž komunikace, a to nejen se zbytkem exilové komunity, ale i se světem.⁷⁴ Omezené možnosti telefonického spojení se zahraničím usnadňovaly sice práci bezpečnostním složkám, ale rozhodně nevyhovovaly exilové menšině a ani jejím představitelům.

Bahamská vláda celou dobu věřila, že šáh brzy odjede. Doufala, že Spojené státy se nakonec nechají obměkčit a panovníka přijmou.⁷⁵ A když ne ony, tak alespoň Velká Británie. Tam Margaret Thatcherová nastínila možnost šáhova přijetí do země, ale teprve až po svém zvolení ministerskou předsedkyní. Ani v tomto případě však situace nespěla ke kladnému výsledku. Bahamy mezitím stále více naléhaly na odjezd celé rodiny ze země. Situace se natolik vyhrotila, že Bahamy veřejně odmítly

⁷² Milani, A.: *The Shah*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, s. 265.

⁷³ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 266.

⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁵ Shawcross, W.: *The Shah's last ride: the fate of an ally*. New York: Simon and Schuster, 1989, s. 277..

prodloužit vízum, a tím jasně stanovily datum, do kdy musí šáh zemi opustit.⁷⁶ Když tedy přišla nabídka pobytu do Mexika, šáh ji s úlevou přijal.

⁷⁶ Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. s.7 [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

3.4 Mexiko

Volba Mexika jako další země pro exilový pobyt se může zdát překvapující. Mexiko neudržovalo s íránskou monarchií užší vztahy, nemluvě o geografické poloze naprosto mimo dosavadní regiony zájmu Íránu. Tato skutečnost ovšem na druhou stranu představovala zásadní výhodu.

O Mexiku šáh uvazoval již před odletem z Íránu. Hlavní předností tohoto středoamerického státu byla jeho vzdálenost. Nemyslím tím jen geografický faktor – Mexiko se v politice Blízkého a Středního východu nijak významně neangažovalo. S Íránem neudržovalo takřka žádné diplomatické vztahy, nemluvě o nezávislosti na íránské ropě. Rovněž nabízelo prostředí, kde rodina mohla začít klidný život. Mexiko ochotně zabezpečilo klidné sídlo ve městě Cuernavaca.⁷⁷ Velkou pomoc při vyjednávání šáhova pobytu v Mexiku opět poskytli Henry Kissinger a rodina Rockefellerových.

Pobyt v Mexiku probíhal velmi uspokojivě. Královna se učila španělsky, šáh zde napsal největší část svých pamětí. Děti prozatím studovaly v USA, ale mohly do země jezdit bez obav nebo administrativních průtahů. Poklidný život rodiny však narušoval jeden významný problém – postupující šáhova choroba. Specialisté se postupem času stále více přikláněli k operaci.⁷⁸

Hlavním bodem diskuze se stalo místo zákroku. Mexičtí lékaři samozřejmě propagovali mexické nemocnice, ostatní specialisté a velká část královské rodiny se klonili k zemi s vyspělejším zdravotnictvím.⁷⁹ Nejlépe by vyhovovaly Spojené státy americké.⁸⁰ Jak však zajistit šáhovi tak dlouho odpírané vízum, a to alespoň na dobu léčby v některé z amerických nemocnic?

Spojené státy byly se stávajícím stavem více než spokojené. Zabezpečily šáhovi adekvátní a bezpečné podmínky k životu a přitom se jim podařilo udržet jej mimo své území. Navíc v té době budovaly nový vztah s Íránem a snažily se zabezpečit přísun

⁷⁷ Taheri, A.: *The unknown life of the Shah*. London: Hutchinson, 1991, s. 305.

⁷⁸ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 274-279.

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ Téma rozebírá také článek: Broad, W.: *No CAT Scans in Mexico for Shah?*. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/1749113>.

ropy. Když se však objevily zprávy o katastrofálním zdravotním stavu šáha, entuziasmus rázem opadl.

V následných diskuzích vykrytalizovaly dvě názorové skupiny. První z nich v čele se Zbigniewem Brzezinskim stála za myšlenkou možného vojenského zásahu v Íránu jako rychlého a do budoucna nejperspektivnějšího řešení, přinášejícího možnou hegemonii USA nad Středním východem, bohužel za cenu velmi krvavého konfliktu. Druhá, vedená Cyrusem Vancem, se klonila k mírovějším řešením, a to především v zájmu celosvětové stability a kolektivní bezpečnosti. Objevovali se ale i zastánci kompromisního stanoviska, kteří nebyli pro násilné řešení, ale ani nechtěli celou situaci řešit přehnaně opatrně. V jejich čele nestál nikdo jiný než Rockefellerové a Henry Kissinger.⁸¹

V říjnu se šáhova nemoc, do té doby utajovaná, stala věcí veřejnou. Protože mexické zdravotnictví nemělo ve světě zrovna dobrý zvuk, upírala se pozornost světa na Spojené státy. Rozhodnutí záviselo na prezidentovi. Nejjednodušší se zdálo upřednostnit nový vztah s Íránem, ovšem jak upozornil Hamilton Jordan, pokud by šáh zemřel v Mexiku, měly by Spojené státy jeho krev na svých rukou.⁸² Vystala ovšem i otázka, zda budou USA schopny zaručit bezpečnost americké ambasády a amerických občanů v Íránu, kde již v té době docházelo k občasným incidentům, pokud šáh vstoupí do země. Veřejnost navíc chtěla vidět především pevné a zásadové rozhodnutí svého prezidenta v době krátce před volbami.⁸³

Prezident Carter se nakonec rozhodl šáha přijmout. V oficiálním prohlášení uvedl, že mu poskytl přechodný azyl pouze z humanitárních důvodů, jelikož nikde jinde mu nemůže být poskytnuta adekvátní lékařská péče a že po uplynutí doby nezbytné k jeho rekonvalescenci se opět vrátí do Cuernavaky, jak přislíbilo Mexiko. Šáh se tedy mohl koncem září přesunout do Spojených států.⁸⁴

⁸¹ Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. s. 8 [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

⁸² Sreberny-Mohammadi, A. and M. A.: *Post-Revolutionary Iranian Exiles: A Study in Impotence*. s. 116.[online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/3991849>.

⁸³ Jednalo se o volby v roce 1980. Prezident Carter byl poražen, a to mimo jiné i v důsledku problémů s Íránem.

⁸⁴ Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. s. 9. [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

3.5 *Spojené státy americké*

Šáh se dlouhou dobu domníval, že Spojené státy jsou pro něj tou správnou zemí pro exilový pobyt. Jejich odmítnutí kladl za vinu otázkám okolo vývozu íránské ropy a nepochyboval, že jej nakonec přijmou. Tato představa se ale rozplynula již ke konci pobytu v Maroku, kdy daly Spojené státy jasně najevo, že je v jejich zemi nežádoucí. Teprve po příjezdu do USA porozuměl skutečnému rozsahu problému. Nešlo pouze o situaci v Teheránu. Se šáhem se již do budoucna jednoduše nepočítalo a všichni, kdo v době před revolucí udržovali přátelské vztahy se starým Íránem, je chtěli nyní navázat i s Íránem novým. Ropa i strategické pozice na Blízkém a Středním východě měly obrovský politický význam.

To, že USA do státního převratu nezasáhnou, odhadovali íránští revoluční představitelé již předem. Poukazovali na to, že íránská ropa je pro USA zcela nezbytná – přestože s vývojem situace nesouhlasí, budou nuceny jej přijmout a zaměří se na to, aby z něj vytěžily maximum pro svou zahraniční politiku. A přesně této strategie se hodlala americká strana držet.⁸⁵

V USA žila početná íránská komunita, a to především z řad odpůrců šáha. Nutně vyvstaly otázky, jak by země zařídila panovníkovu bezpečnost či zabránila otevřeným sporům a protestům. Bylo by vůbec možné jakkoliv s novou íránskou vládou vyjednávat, kdyby americké autority svolily s exilovým pobytem nežádoucí osoby „číslo jedna“? A konečně, jaká by byla reakce USA, pokud by je Írán postavil před jasnou volbu? Měly by vydat šáha a poškodit tím svou pracně budovanou pověst důvěryhodného a spolehlivého partnera? Nebo jej nevydat, jasně se postavit do opozice a připravit se na rizika, která představovalo ohrožení ropných a bezpečnostní zájmů Spojených států na Středním východě nebo nebezpečí pro vlastní občany v tomto regionu? Šlo by pouze o dvě možnosti a obě s negativními důsledky pro americkou zahraniční politiku.

Ve Spojených státech měl šáh především dva podporovatele, rodinu Rockefellerů a Henryho Kissingera, kteří lobovali za jeho přijetí do USA a do mnoha dalších zemí; především jejich zásluhou se povedlo zajistit pobyt na Bahamách nebo v

⁸⁵ Taheri, A.: *The unknown life of the Shah*. London: Hutchinson, 1991, s. 311.

Mexiku. Můžeme se ptát, zda v boji za jeho přijetí šlo pouze o finance nebo i o přátelství, je však mimo jakoukoliv diskuzi, že se stali jeho největšími a nejvlivnějšími podporovateli.

Henry Kissinger, významná postava zahraničních vztahů USA, věděl, co by zrada šáha znamenala pro reputaci Spojených států. Prosazoval názor, že vládce, jehož nazývali tolik let přítelem, nemohou ponechat ve světě jako „bludného Holand'ana“. Země k němu má morální závazky.⁸⁶ V této souvislosti se často setkáváme se jménem amerického vyslance v Teheránu Williama Sullivana, který se dlouho snažil zabezpečit potřebná povolení.⁸⁷ Dalšími, kdo se ve prospěch šáha angažovali, byli státní tajemník Cyrus Vance, vůdčí osobnosti americké státní správy Hamilton Jordan, nebo šéf americké bezpečnosti Zbigniew Brzezinski.

Po příjezdu do země se stal šáh bezodkladně pacientem newyorské nemocnice, kde lékaři začali bojovat s pokročilou a neléčenou rakovinou v jeho těle. Pobyt v nemocnici však pro šáha nebyl vůbec příjemný. Nehledě na lékařské procedury stály každý den pod oknem davy protestujících Íránců a skandovaly nepřátelská hesla. Někdy zde dokonce proběhly i násilné konflikty mezi odpůrci a monarchisty. Každý šáhův pohyb pečlivě sledovali novináři a členové tajné služby. Státní orgány si také dávali záležet na tom, aby bylo bez nejmenších pochyb jasné, že vstupní vízum platí jen po dobu naprosto nezbytnou k léčbě. Všichni doufali, že se šáh zotaví natolik, aby se mohl brzy bez problémů vrátit zpět do Mexika a pokračovat v tamějším poklidném exilovém životě.⁸⁸

Dne 4. listopadu se stalo to, čeho se Spojené státy tolik obávaly. V Teheránu vypukly ostré nepokoje, které vyvrcholily napadením americké ambasády a zajištěním jejích zaměstnanců. Několik desítek amerických občanů tak zůstalo v iránském zajetí a prognóza dalšího vývoje situace zůstávala velmi nejasná.⁸⁹

Vydání panovníka žádal sice Írán po celou dobu jeho exilu, avšak nyní měl poprvé ve svých rukou skutečnou páku k vyjednávání, životy mnoha Američanů. Spojené státy musely řešit velké dilema – buďto nabídnout výměnu a zpochybnit tak

⁸⁶ Milani, A.: *The Shah*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, s. 420.

⁸⁷ Bloom, M.: *The Pahlavi Problem: A Superficial Diagnosis Brought the Shah into the United States*. s. 283. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/1684171>.

⁸⁸ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 293.

⁸⁹ Shawcross, W.: *The Shah's last ride: the fate of an ally*. New York: Simon and Schuster, 1989, s. 290.

vlastní slovo na mezinárodním poli nebo zůstat u morálních zásad své zahraniční politiky a ohrozit tak životy mnoha svých občanů.

Prezident Carter a jeho poradci v čele s Robertem Vancem se shodli, že nastal nejvyšší čas, aby šáh opustil Spojené státy, a nejlépe i celou Severní Ameriku. Jeho zdravotní stav tomu již nebránil a i on sám si již přál z Ameriky odjet.⁹⁰ Představovala pro něj místo, kde na každém kroku vnímal, jak se všichni obávají jeho přítomnosti, nebo ho i nenávidí. Teheránská krize se neustále prohlubovala a jeho pobyt stále více komplikovala jednání o propuštění rukojmích. Spojené státy šáha samozřejmě vydat nemohly, naprosto by tím totiž zdiskreditovaly svou pověst v mezinárodních kruzích. Také jejich proklamace, že USA se nikdy nenechají vydírat teroristy, by vzala před celým světem za své.

Spojené státy tedy neprodleně zahájily jednání s Mexikem o návratu šáha do země, která byla pro jeho exilový pobyt v té chvíli nejpříjemnější. K zásadnímu a nečekanému obratu ovšem došlo, když se američtí diplomaté z úst mexického velvyslance dozvěděli, že šáh již na delší dobu vízum neobdrží a bude mu umožněn pouze krátký pobyt. Zpráva všechny velmi překvapila, neboť s návratem do Střední Ameriky počítaly Spojené státy i šáh sám.⁹¹ Co přimělo Mexiko k tomuto kroku? Můžeme jen spekulovat, nejpravděpodobnějším důvodem se ovšem zdá vliv Kuby. V daném roce proběhly volby členských států na místa nestálých členů Rady bezpečnosti Organizace spojených národů a Mexiko na jedno z nich kandidovalo. Kuba se však nechala slyšet, že pokud Mexiko opět poskytne azyl šáhovi, jeho zvolení do Rady zablokuje.⁹²

Situace se tím značně zkomplikovala. Šáh musel prozatím opustit velká města, kde bylo obtížné zajistit jeho bezpečnost. Volba padla na základnu Lackland v Texasu, kde měl vyčkat na výsledky dalších jednání.⁹³

S nabídkou pobytu přišel opět Egypt. Spojené státy však nijak nenadchla představa, že by se šáh vrátil na horkou půdu Blízkého Východu, a to přímo k jejich spojenci, který neměl v arabském světě díky svému postoji v arabsko-izraelském

⁹⁰ Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. s. 9. [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

⁹¹ Milani, A.: *The Shah*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, s. 424.

⁹² Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. s. 10. [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

⁹³ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 296.

konfliktu zrovna nejlepší reputaci. Evropské země, i přes iniciativu Nelsona Rockefellera, šaha stále odmítaly a poukazovaly na ohrožení vlastní bezpečnosti.⁹⁴

S nadějným nápadem na řešení patové situace přišli poradci prezidenta. Panama, země nezávislá na íránské ropě, bez zásadních mezinárodních vazeb na Blízký a Střední východ a s poměrně přátelsky nakloněným generálem Torrijosem v čele, se v této chvíli zdála být ideálním východiskem.⁹⁵

Hrálo se ale též o čas. Hamilton Jordan, který měl s Torrijosem poměrně přátelský vztah, si po rozhovoru s americkým konzulem dohodl osobní jednání přímo v Panamě. Přednesl tam generálovi celý problém a doufal, že jej neodmítne.⁹⁶

⁹⁴ Sick, G.: *Iran: A View from the White House*. s. 211[online]. [cit. 2013-06-17]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/20672113>.

⁹⁵ Sreberny-Mohammadi, A. and M. A.: *Post-Revolutionary Iranian Exiles: A Study in Impotence*. s. 126. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/3991849>.

⁹⁶ Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. s. 11.[online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

3.6 Panama

Do Panamy přijel Hamilton Jordan s cílem vyjednat šáhův pobyt v této poměrně poklidné latinskoamerické zemi. Svolení záleželo na osobním rozhodnutí nejdůležitějšího muže Panamy generála Torrijose. Jordan se jej samozřejmě snažil získat i na základě jejich vzájemného přátelského vztahu. Generál Torrijos si dlouze vyslechl nástin problému a rozhodl se žádosti vyhovět. Dle jeho oficiálních slov šlo především o podporu bezpečnosti mezinárodních diplomatů, jelikož pokud nemohou být v bezpečí na vlastním konzulátu, jakou má pak váhu mezinárodní diplomacie.⁹⁷ Můžeme však s jistotou tvrdit, že do budoucna viděl ve vděčnosti Spojených států i mnoho výhod ekonomických i politických. Generál si dával záležet na udržení jakéhosi statusu quo, tedy aby mohl nazývat svým přítelem jak Fidela Castra, hlavní postavu komunistického hnutí v Latinské Americe, tak prezidenta Spojených států, jednoho z předních představitelů světové demokracie a neopomenutelné síly na americkém kontinentu.⁹⁸ Panama byla navíc častým útočištěm politických disidentů a Torrijos si nechtěl nechat ujít tak významného hosta a publicitu, která se k němu vázala. Na to Jordan spoléhal.⁹⁹ I přesto ale mělo udělené vízum platit jen krátkou dobu. Z toho přirozeně vyplývalo, že opětovný přesun do Egypta bude v budoucnu nevyhnutelný. Spojené státy však potřebovaly získat čas a pokusit se z šáhova pobytu vytěžit co nejvíce.

Začátkem prosince tedy šáh přesídlil na odlehlý panamský ostrov Contadora. Přestože mu místní správa poskytla ubytování, nedosahovalo kvalit běžných pro státní návštěvu. Jednalo se pouze o letní domek pro dvě osoby, jenž patřil k majetku amerického konzula. Děti i ostatní doprovod se musely ubytovat v okolních bungalovech. Jejich komunikace s vnějším světem se omezovala pouze na úzký okruh rodiny a popřípadě významnějších přátel; případné kontakty s odbojem se však nezdály bezpečné vzhledem k pravděpodobnému monitorování veškerých šáhových hovorů. Pobyt v ostrovní izolaci v málo známém kulturním prostředí a s omezenými kontakty s vnějším světem se podobal době, již šáh strávil na Bahamách.

⁹⁷ Tamtéž.

⁹⁸ Milani, A.: *The Shah*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, s. 427.

⁹⁹ Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. s.11. [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

Ostrov nebyl zrovna ideálním místem pro muže bojujícího s těžkou nemocí a naprosto nepřivýklého místnímu klimatu. Zákroky provedené v USA navíc neměly úspěch v takové míře, jak se očekávalo a choroba i nadále postupovala a vyžadovala rychlou operaci. A zde opět nastaly zásadní rozpory. Kde by měli šáha operovat? V Gorgasově nemocnici v bývalé americké zóně stále spravované Američany, nebo na klinice Paitalla, kterou vedla Panama? Lékaři se nemohli shodnout ani na výběru operujícího lékaře ani na správném postupu, a tak nakonec situaci vyřešili nejjednodušším možným způsobem. Zákrok zrušili.

Kromě choroby se nad šáhem začala stahovat i jiná mračna. Z Íránu nepřestávaly přicházet důrazné výzvy, požadující po Spojených státech vydání šáha a veškerých jeho aktiv a nemovitostí. Generál Torrijos se navíc hlasitě zapojoval do osvobození teheránských rukojmích a šáhovo případné vydání do Íránu se mu zdálo poměrně příhodné.

Do Panamy brzy přiletěla delegace s cílem navázat kontakty pro budoucí vyjednávání. Právníci Christian Bourguet a Hector Villalon začali shromažďovat informace o šáhovi a jeho rodině a připravovali žádost o vydání. Dle tehdejších panamských zákonů mohl stát na základě žádosti o vydání dotyčného zatknout ještě před vynesením rozsudku. Uvěznění šáha by mohlo zafungovat jako nejlepší záruka pro řešení teheránské krize. Pahlaví se tak pomalu, ale jistě dostával do situace, z níž nebylo úniku. Následovalo zatčení některých příslušníků doprovodu, občasné odpojování telefonních linek a nekomunikace ze strany generála Torrijose i amerického vyslance. Jediným řešením se zdál být co nejrychlejší přesun mimo dosah USA a nejpříjemnější nabídka přišla opět z Egypta.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Sadat, J.: *A woman of Egypt*. New York: Simon and Schuster, 1987, s. 343.

3.7 Egypt podruhé

Dne 28. března opustilo panamské ostrovy letadlo mířící do Egypta nesoucí na palubě šáha i celý jeho doprovod, a to navzdory intenzivnímu přesvědčování ze strany Američanů, kterým se zdála opětovná přítomnost svrženého vládce v křehkém prostředí Blízkého východu značně riskantní. V noci letadlo přistálo na Azorských ostrovech, kde mělo doplnit palivo a poté pokračovat v cestě. Cestující ale stále nemohli odletět, jelikož se údajně čekalo na povolení přeletu nad některými státy, avšak až po mnoha hodinách stresující nejistoty, kdy nepřicházely žádné povzbudivé signály, smělo letadlo konečně odletět přímo do Káhiry.¹⁰¹

Jaké byly důvody tohoto zdržení? Íránský právník Christian Bourguet připravoval žádost o vydání šáha do Íránu a krátce před jeho odjezdem z Panamy to oficiálně oznámil americkým úřadům. Američané věděli, že jakmile Pahlaví přesídli do Egypta, nebude nic takového přicházet v úvahu, a tak Bourguet vyzval Hamiltona Jordana, předsedu generálního štábu, aby pozdržel letadlo ještě v dosahu USA. Ve spolupráci s ministrem Sádeqem Qotbezádem mu za to nabídl propuštění amerických rukojmí v Teheránu. Jordan samozřejmě nabídku přijal a nechal letadlo zastavit ještě na Azorech. Během těch dlouhých hodin se čekalo na oficiální podání žádosti. Když však stále nepřicházelo, přestal Jordan íránským slibům důvěřovat a propustil letadlo na cestu do Káhiry. Žalobu oba právníci nakonec skutečně podali, ale až 24. března, kdy už celá šáhova suita přistávala v Káhiře, tedy mimo dosah Spojených států.¹⁰² USA se tak zbavily bezprostředního tlaku na šáhovo vydání a mohly se soustředit na řešení situace v Teheránu.¹⁰³

Egypt přijal šáha opět jako státní návštěvu. Parlament i tentokrát odhlasoval poskytnutí exilu, ale jednalo se v podstatě pouze o formalitu, která měla demonstrovat kolektivní podporu egyptského lidu. Po svém příjezdu nebyla íránská královská rodina

¹⁰¹ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 311-313.

¹⁰² Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. s. 13 [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

¹⁰³ USA se následně po odjezdu šáha rozhodly situaci v Teheránu vyřešit tajnou operací *Orlí spár*, která se odehrála ve dnech 24. - 25. 4. 1980. Skupina osmi amerických helikoptér mířila do Teheránu s cílem osvobodit rukojmí. Na cestě však došlo k poruše dvou strojů a při nehodě zahynulo osm amerických vojáků. Ostatní stroje pak akci nemohly dokončit. Operace byla později íránskou armádou odhalena a zveřejněna. Věznění rukojmích skončilo až v lednu roku 1981, v den nástupu nového amerického prezidenta Ronalda Reagana. Velkou roli ve vyjednání příměří hrálo Alžírsko jako prostředník mírových rozhovorů. (Viz Tindall, G. B., Shi, D. E.: *Dějiny Spojených států amerických*. Praha: Lidové noviny, 2000, s. 434-435.)

uzavřena v odříznutém hotelovém komplexu jako v lednu 1979, ale nastěhovala se přímo do paláce Qubba, sídla určeného pouze státním návštěvám v centru Káhiry.¹⁰⁴

Primární starostí se nyní stal šáhův zdravotní stav. Musel absolvovat zásadní operaci slinivky břišní, která však neproběhla úspěšně a navíc odhalila, že situace je daleko vážnější, než se předpokládalo. Rakovina byla velmi rozsáhlá a postupovala poměrně rychle. Nevyhovující způsoby léčby, jež aplikovali předchozí lékaři, zanechaly rakovinu ve značně pokročilém stádiu.¹⁰⁵

Do Egypta přijela takřka vzápětí i celá panovnickova rodina a mnoho jeho spolupracovníků. V prostorách paláce se upravovaly kanceláře a z Káhiry se pomalu stávalo hlavní centrum exilové vlády, jež začínala dostávat základní rysy.¹⁰⁶ Od šáhova odjezdu z Íránu uplynulo mnoho měsíců a teprve až na přelomu jara a léta roku 1980 vznikalo organizované centrum exilového odboje a vlády. Egypt k tomu nabízel nejlepší možné prostředí a vláda také poskytla rozsáhlou podporu mnoha projektům, například vzniku rozhlasové stanice.

Díky nízkému věku následníka trůnu a jeho skrovným znalostem komplexní státnické problematiky se pozornost komunity obracela stále více na císařovnu, která se stala ještě v Íránu v sedmdesátých letech možnou regentkou a úkolu se ujímala postupně již od zhoršování šáhova zdravotního stavu v Mexiku.¹⁰⁷

V tomto období přiletělo do Egypta také množství zahraničních sympatizantů íránského odboje vyjádřit podporu. Byli mezi nimi také představitelé některých evropských zemí, například Nizozemska, i zástupci některých arabských monarchií, například Jordánska.¹⁰⁸

Ani po operaci se šáh nezotavil dlouhodobě. Nemoc se opět zhoršovala a další nezbytné zákroky neměly potřebný účinek. Dne 28. července 1980 šáh Rezá Pahlaví, poslední monarcha, který fakticky vládl Íránu, zemřel.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Taheri, A.: *The unknown life of the Shah*. London: Hutchinson, 1991, s. 324.

¹⁰⁵ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 321.

¹⁰⁶ Milani, A.: *The Shah*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, s. 432.

¹⁰⁷ Milani, A.: *The Shah*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, s. 433.

¹⁰⁸ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 328.

¹⁰⁹ Tamtéž.

4 Exilová vláda po smrti šáha

Po smrti šáha se do čela exilové vlády dostala císařovna Farah Diba Pahlaví. Následníkovi trůnu scházelo do dosažení dvaceti let, hranice íránské dospělosti, pouze několik měsíců, a tak podle íránského práva zatím formálně vládla jako regentka. Císařovna měla velký vliv na exilové dění již v posledních měsících před panovníkovou smrtí. Spolu s dalšími spolupracovníky zřídila odbojovou rádiovou stanicí Hlas Íránu.¹¹⁰

Je až s podivem, kolik států, které před smrtí šáha odmítaly jakoukoliv spojitost s jeho jménem, natož pobytem na svém území, nyní vyjádřilo rodině podporu. Některé dokonce nabídly i pomocnou ruku. Jako příklad můžeme uvést Jordánsko nebo Francii. Pouhá přítomnost šáha donedávna představovala zásadní problém, nyní však jakoby již neexistoval.¹¹¹

Egyptská vláda poskytla rodině i nadále k užívání palác Qubba. Bylo zde možné zřídit prostory kanceláří exilové vlády a jakýsi hlavní štáb pro organizaci exilových hnutí.

Farah Diba převzala veškeré kontakty, které šáh udržoval s odbojovými skupinami po celém světě – především ve Francii, Velké Británii a Spojených státech, ale i v Německu a Turecku – a udržovala je i dlouho po nástupu svého syna na trůn.

Dne 31. října 1980 oslavil Rezá Pahlaví plnoletost podle íránských zákonů a formálně nastoupil na trůn. V té době právě eskalovala íránsko-irácká válka, proto oslavy probíhaly spíše v důstojném a skromném duchu.

Po nástupu nového šáha se mnoho lidí i nadále obracelo v jednání na císařovnu. Navzdory skutečnosti, že nový panovník měl značné slovo již záhy po otcově smrti, faktická moc do jeho rukou přecházela pomalu. Pravděpodobně i z tohoto důvodu se po několika měsících vlády rozhodl přesunout centrum svého působení z Egypta do Maroka, kde mu král Hasan II. nabídl plnou podporu.¹¹²

¹¹⁰ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 335.

¹¹¹ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 344.

¹¹² Tamtéž.

Dnes se nachází „srdce“ exilové vlády ve Spojených státech amerických. Vytrvale bojuje proti stávajícímu iránskému režimu. V současné době je jejím cílem především zvyšovat informovanost o dění v zemi, na které hledí velmi kriticky.

Rodina žila po šáhově smrti poměrně klidně. Trvalo jí mnoho let vzpamatovat se z tolika překotných a nešťastných událostí. Její členové se pohybovali mezi Egyptem, Velkou Británií, Francií a Spojenými státy, kde se velká část rodiny nakonec usadila.¹¹³

Nelze však říci, že by se jim nadále problémy vyhýbaly. Šáhův synovec, známý představitel exilového hnutí ve Francii, podlehl zraněním po atentátu. Šáhovy děti se zase musely potýkat s psychickými následky traumatických zážitků. Dvě nejmladší, princezna Lejla a princ Alí Rezá, spáchaly sebevraždu.

Co se týče dvou starších dětí, princezna Farahnáz vystudovala psychologii a psychoterapii a dnes působí v oblasti sociální péče. Současný šáh Rezá se ujal své předurčené role hlavy státu. I nadále zůstává velkým zastáncem návratu monarchie a kritikem dnešní iránské vlády. Oženil se s Íránkou Jasmíne Ettemát Áminí, pocházející taktéž z rodiny pobývajících v exilu. Má s ní tři dcery, tudíž podle nástupnických práv iránské monarchie prozatím trůn nemá žádného následníka.¹¹⁴

Odbojová hnutí dodnes fungují. Ovšem mezi širokou veřejností i mezi mladšími Íránci, žijícími často již po celý svůj život v exilu, se snižuje informovanost o vlastních dějinách a s tím i důvod za návrat do země bojovat. Situace v Íránu se navíc dnes ani vzdáleně neblíží možnosti opětovného nástupu monarchie. Je tedy otázkou, po jak dlouhou dobu udrží rodina Pahlaví tuto myšlenku nadále živou.

¹¹³ *Biography* [online]. [cit. 2013-06-19]. Dostupné z <http://www.rezapahlavi.org/about.php>.

¹¹⁴ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 344-345.

5 Závěr

Hlavním cílem práce bylo zmapovat průběh šáhova exilového života se zvláštním zřetelem na mezinárodní politické vztahy, které situaci ovlivňovaly.

V první řadě text zachycuje komplexní i dílčí příčiny charakteru celé události a přináší ucelený souhrnný příspěvek k tématu moderní Íránské monarchie i vývoje diplomacie na Středním východě.

Celý šáhův exilový pobyt poznamenala především americká nerozhodnost. Americká administrativa— se v zásadní otázce porevolučního postoje k íránskému šáhovi a dalšího postupu vnitřně rozštěpila a nedokázala přijít s odpovídajícím řešením, jak od ní jistě očekával americký prezident i veřejnost.

Silný vliv měla také celosvětová nejistota a strach z nového íránského režimu. Ohrožen se zdály především ropný průmysl a bezpečnost na Blízkém a Středním východě. Jejich ochrana se stala prioritou pro velkou část mezinárodního společenství. Ohrozit vlastní bezpečnost se jevilo natolik rizikové, že nejlepší strategií bylo vyčkávat, jak se situace sama od sebe vyvine.

Šáh velmi spoléhal na své spojence z dob před revolucí. Mylně se domníval, že vztahy, které tehdy pěstovali, budou fungovat i nadále. Podporu však našel jen u několika z nich, zejména u Henryho Kissingera a rodiny Rockefellerových, kteří dlouho ovlivňovali americkou administrativu ve prospěch šáha. Roztříštění na několik názorových proudů neprospívalo ani prezidentu Carterovi, jemuž íránská otázka prohrála volby, ani šáhovi, který stále věřil slibům svých amerických přátel a snažil se přesunout co nejbližší k USA. Paradoxně se nakonec pobyt v New Yorku stal asi nejhorším obdobím jeho exilového života, a to především díky rozsáhlým demonstracím protimonarchisticky laděných Íránců žijících ve Spojených státech.

Pokud by hned při odjezdu z Íránu bylo jasné, že Spojené státy šáha opravdu nepřijmou, mohly by i dějiny exilové vlády přestat stagnovat o několik důležitých měsíců dříve a odvíjet se mnohem více v duchu opravdu účinného protirevolučního odboje.

Toto téma nabízí řadu možností pro další bádání. Velmi zajímavou látkou, avšak značně náročnou především na zdroje z Íránu, se jeví snaha íránského porevolučního hnutí dosáhnout vydání šáha zpět do země, což se vlastně dělo po celou

dobu jeho exilového života. Další možnosti skýtají porevoluční exilová hnutí, která díky velké časové prodlevě do doby, než se šáh skutečně ujal organizace odboje, byla neorganizovaná a poměrně různorodá, například, co se týče geografického rozložení, ať už mluvíme o hnutí v Íránu samotném, nebo například ve Francii či Spojených státech. Přínosným tématem by také byl i bližší průzkum americké či egyptské administrativy a jejich názorů a působení v otázce šáhova exilového života a politiky vůči porevolučnímu Íránu.

6 Prameny a literatura

Biografie

Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004.

Pahlavi, M. R.: *The Shah's story*. London : Joseph, 1980.

Sadat, J.: *A woman of Egypt*. New York: Simon and Schuster, 1987.

Monografie

Abrahamian, E.: *A History of Modern Iran*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Abrahamian, E.: *Iran: Between Two revolutions*. Princeton, N.J: Princeton Univ. Press, 1983.

Axworthy, M.: *Dějiny Íránu: říše ducha - od Zarathuštry po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009.

Bareš, L., Veselý, R., Gombár E.: *Dějiny Egypta*. Brno: NLN, 2009.

Beattie, K. J.: *Egypt during the Sadat years*. New York: Palgrave, 2000.

Bloom, M.: *The Pahlavi Problem: A Superficial Diagnosis Brought the Shah into the United States*. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/1684171>.

Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

Broad, W.: *No CAT Scans in Mexico for Shah?*. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/1749113>.

Cottam, R.: *Goodbye to America's Shah*. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/1148512>.

- Cvrkal, Z.:** *Írán*. Praha: Libri, 2007,
- Durman, F.:** *Popely ještě žhavé. Díl I. Válka a nukleární mír. 1938 – 1964*. Praha: Karolinum, 2004.
- Durman, F.:** *Popely ještě žhavé. Díl II. Konce dobrodružství. 1964 – 1991*. Praha: Karolinum, 2004.
- Gombár, E.:** *Írán za vlády Rezy šáha Pahlavího*. in Historický obzor 12, 2011, č. 7/8.
- Gombár, E.:** *Moderní dějiny islámských zemí*. Praha: Karolinum, 1999.
- Graham, R.:** *Iran. The Illusion of Power*. London : Croom Helm, 1978.
- Harr, J. E., Johnson, P. J.:** *The Rockefeller century*. New York : Scribner, 1988.
- Chehabi, H. E.:** *The Pahlavi Period*. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/4311184>.
- Milani, A.:** *The Shah*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.
- Moens, A.:** *President Carter's Advisers and the Fall of the Shah* [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/2152227>.
- Summit, A. R.:** *For a White Revolution: John F. Kennedy and the Shah of Iran* [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/4330063>.
- Sreberny-Mohammadi, A. and M. A.:** *Post-Revolutionary Iranian Exiles: A Study in Impotence*. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/3991849>.
- Shawcross, W.:** *The Shah's last ride: the fate of an ally*. New York: Simon and Schuster, 1989.
- Sick, G.:** *Iran: A View from the White House*. [online]. [cit. 2013-06-17]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/20672113>.
- Syrůček, M.:** *Henry Kissinger: bůh či ďábel diplomacie*. Praha: Epoque, 2004.
- Taheri, A.:** *The unknown life of the Shah*. London: Hutchinson, 1991.
- Tindall, G. B., Shi, D. E.:** *Dějiny Spojených států amerických*. Praha: Lidové noviny, 2000.
- Zonis, M.:** *Iran: A Theory of Revolution from Accounts of the Revolution* [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/2010391>.

Elektronické zdroje

Biography [online]. [cit. 2013-06-19]. Dostupné z <http://www.rezapahlavi.org/about.php>.